

A magyar tagadó mondatok szórendje és a konstansráta-hipotézis

Gugán Katalin

1. Bevezetés¹

A magyar nyelvtörténet hagyományosan számon tartott korszakai közül általában az újmagyar kor kapja a legkevesebb figyelmet. Az átfogó jellegű leírások elsősorban a nyelvújításnak szentelnek nagyobb terjedelmet, grammatikai változások, s ezen belül mondattani változások nemigen kerülnek szóba. Az alábbi írásban azonban egy olyan változásról lesz szó, mely nagyjából száz év alatt futott le éppen az újmagyar korban, s melynek végére jelentős átrendeződés figyelhető meg a tagadó mondatok szórendjében: a korábban domináns megszakított szórend marginálissá válik a fordított szórendhez képest.

A szóban forgó változás első lépése, azaz az innovatív változat megjelenése azonban nem az újmagyar korhoz köthető, az a legkorábbi nyelvemlékes koroktól kezdve együtt él a magyarban a konzervatív változattal. A jelen vizsgálat tehát nem korlátozódott arra az időszakra, amelynek során a két változat között az arányváltozás lejajlott, hanem a korábbi korszakokból származó adatokat is figyelembe vette. Ennek köszönhetően jobban megismerhető a változás íve: a 19. századi dinamikus szakaszt egy hosszú, legalább négy évszázadnyi statikus időszak előzi meg, melyben a változatok stabil eloszlásban élnek egymás mellett.

Az alábbiakban először bemutatom a vizsgált változót, majd a szerkezethez fűződő korábbi nyelvtörténeti kutatások eredményeit. Ezt követi a kutatómódszertan olyan részleteinek áttekintése, melyeknek ismerete elengedhetetlen a bemutatandó eredmények értelmezéséhez. A tagadó mondatok szórendjének vizsgálata során az igemódosítókat két csoportra bontottam (igekötők és igekötőszerűen viselkedő vonzatok, l. Komlósy 1992: 506), s az eredmények

É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) 2017. *Nyelvelmélet és diakrónia* 3. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 91–110.

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Sass Bálintnak és Novák Attilának a korpuszok használatához nyújtott segítségükért, Hegedűs Veronikának az adatok elemzésében, valamint Mády Katalinnak a statisztikai értékelésben való közreműködésért. Ugyancsak hálás vagyok a kézirat két névtelen lektorának, hogy rámutattak a hibákra (ha mégsem sikerült mindent kijavítani, az csak a szerző felelőssége), és további vizsgálati irányokat javasoltak. A kutatás a 112057. sz. és a 116217. sz. OTKA-projektumok keretében zajlott.

áttekintésére is először külön-külön kerül sor. Végezetül a Kroch (1989) által kidolgozott konstansráta-hipotézis keretében értelmezem a vizsgálat során kapott adatokat, valamint rámutatok arra, hogy a Lightfoot (1991, 2006) által felvázolt, fokozatos arányeltolódásra épülő változási modell, illetve a Kroch által megfogalmazott, korai reanalízist feltételező modell közül az utóbbival vannak összhangban az itt bemutatandó eredmények. A dolgozatot a kétféle igemódosító-típus rövid összevetésén keresztül a további kutatási lehetőségek felvázolása zárja.

2. Az igemódosítók és a tagadó mondatok szórendje

2.1. Az igemódosító

Az igemódosítók csoportjának bemutatása során Komlósy (1992: 498-519) a következő tulajdonságait sorolja fel:²

- Semleges hangsúlyozású mondatokban mindig közvetlenül megelőzik az igét, ilyenkor ők maguk hangsúlyosak, az ige hangsúlytalan; ilyen mondatban tehát nem lehetnek topikok, és a mondat ige utáni szakaszába sem kerülhetnek;
- Közvetlenül az ige előtt fókuszhangsúlyuk is lehet, ilyenkor a mondat speciális értelmezésű;
- Ha más egység a mondat fókusza, jellemzően közvetlenül az ige mögött állnak, azok a mondatok, melyekben hátrébb szerepelnek, kétes elfogadhatóságúak.

Ezek a tulajdonságok azonban egy nagyon vegyes csoportra jellemzők: az igekötők mellett még a módhatározói vonzatokra, a predikatív vonzatokra, a köznévi vonzatokra, az állítmányi szerepű névszókra; sőt, igekötőtlen ige + vonzat felépítésű idiómákra is. Az igen heterogén halmaz közös tulajdonságának Komlósy azt tekinti, hogy az igemódosító nem referáló kifejezés, és nem az általános régens-vonzat viszony érvényes rájuk, hanem szorosabb egységet alkotnak az igével, mely tükröződik a hangsúlyozásukban is.

Hegedűs (2015) azt vizsgálja, mi jellemzi a ma igemódosítóként számon tartott elemek viselkedését az ómagyarban. Felhívja a figyelmet arra, hogy bár erre a korszakra feltehetően lezajlott az OV > VO változás, ez az igekötők szórendjét nem érintette, azok semleges mondatokban jellemzően az ige előtt állnak, míg az angolban, ahol ugyanez a változás végbement, ott ez az igekötőkre is hatott, azaz azok is ige utáni pozícióban jelennek meg a változás követ-

² Komlósy jellemzésében szerepel még az is, hogy fókusz tartalmazó mondatban kontrasztív topikként balra kihelyezve is szerepelhetnek. Ez azonban nem jellemző az igemódosítók teljes csoportjára, csak azokra közülük, amelyeknek kellőképp önállóak szemantikailag a kontrasztív topikokra jellemző szembeállításához, tehát például a tisztán funkcionális szerepű igekötőkre nem (É. Kiss 1992: 121).

kezményeként. Ezt a jelenséget azzal magyarázza, hogy amikor a magyarban az OV > VO változás zajlott, az igekötők ige előtti pozíciója már túl volt egy reanalízisen: az már nem egy argumentumpozíció volt, hanem egy olyan funkcionális pozíció, amelybe mozgatóval kerülnek azok az elemek, amelyek komplex predikátumot alkotnak az igével – azaz az igemódosítók. Az ómagyarban azonban ez a viselkedés az igemódosítók alcsoportjai közül csak az igekötőkre jellemző egységesen, a többi alcsoport elemeire csak később általánosult ez a minta, ezzel magyarázza a szerző azt a megfigyelést, hogy az ómagyarban a többi, ma igemódosítóként számon tartott elem szórendje szabadabb.

2.2. A tagadás

A tagadó mondat az egyik olyan típusa a nem-semleges mondatoknak, amelyben a mai magyarban az igemódosító az ige mögé kerül. Ez a szórend (a továbbiakban: fordított szórend) a legkorábbi forrásoktól kezdve adatható a magyarból:

- (1) *Es nem nytya meg nekewnk* (JókK. 30)³

Emellett azonban igen markánsan jelen van egy másik típus is a korábbi nyelvtörténeti korokban. Ebben a változatban az igemódosító közvetlenül a tagadószó előtt áll, azaz a tagadószó megszakítja az igemódosító-ige szomszédosságot.

- (2) *de hogy zent attyanak frater Rufinus megnem mondottauala*⁴ (JókK. 51)

Sőt, a szintén az igemódosítók közé tartozó predikatív névszók körében a fenti kettő mellett volt egy harmadik változat is, melyben a tagadószó a predikatív névszó és a kopula egységét előzi meg közvetlenül.

- (3) *hogy nem youolna nekyk alamyznat adny* (JókK. 104)

A megszakított és a fordított szórendű tagadás szerkezeti elemzésével kapcsolatos kérdéseket későbbre halasztva (l. 6. rész) egyelőre azt fontos kiemelni, hogy a különböző szórendi minták, melyek feltehetően különböző tagadó szerkezeteket tükröznek, az igemódosító, a tagadószó és az ige egymáshoz viszonyított helyzetén keresztül figyelhetők meg. Ugyanakkor maga az igemódosító sem tekinthető teljesen stabil viszonyítási pontnak, hiszen ez a kategória szintén változott, a továbbiakban tehát a bevezetésben említett két alcsoportra bontva történik a tagadás változásának vizsgálata (igekötők és

³ Mivel az idézett példák az elektronikus korpuszok segítségével visszakereshetők, azoknál a korpuszokban elérhető alapvető forrásinformációkat adtam csak meg (az ómagyar adatok esetében ez forrás+lapszám, a TMK-ból származó adatoknál forrás, per/levél száma, évszám, az MTSz adatainál pedig szerző és évszám).

⁴ A példákban az eredeti két pontos y-ok helyett sima y, a farkas z helyett normál z szerepel.

igekötőszerűen viselkedő vonzatok; részletesen l. 4. pont). A két csoport összehasonlítása a tagadó mondatokban megfigyelhető szórendi mintáik alapján nem csak a tagadó szerkezet változásáról, hanem az igemódosítói kategória változásairól is szolgálhat információval.

3. Kutatási előzmények

Azt, hogy a régebbi szövegekben jóval gyakoribb volt az igemódosító – tagadószó – ige szórend, már Molecz (1900: 116) megjegyezte, Klemm (1928-1942: 624) pedig az obi-ugor adatok alapján megállapította, hogy a kétféle minta (megszakított és fordított) közül az előbbi tekinthető ősinek. Wacha (1995: 187) is említi, hogy a kései ómagyarban a megszakított szórend gyakoribb, és kitér arra is, hogy a kétféle sorrend közötti választást sem az ige ideje, sem az ige módja nem határozza meg egyértelműen.

Egy korábbi írásomban ó- és középmagyar kori szövegekben vizsgáltam a kétféle tagadó szórend előfordulási arányait olyan mondatokban, amelyek vagy igekötőt, vagy névszói-igei állítmányt tartalmaznak (Gugán 2015). Az ómagyar kódexek közül elsőként azokat dolgoztam fel, melyeknek normalizált szövege elérhető volt az ómagyar korpuszban (<http://omagyarkorpusz.nytud.hu/hu-intro.html>, Simon–Sass 2012), és nagyobb számú olyan tagadó mondatot tartalmaztak, amelyekre a vizsgálat fókuszált.⁵ Ami az igekötőt tartalmazó tagadó mondatokat illeti, az adatok itt azt mutatták, hogy - összhangban Wacha megállapításaival - a megszakított szórend aránya 69% és 97% között mozog. Feldolgoztam továbbá a korpuszban normalizált szövegváltozattal még nem szereplő leveleket is, mivel ez egy jellegzetesen más forrástípust képvisel, s az innen nyert eredmények is összhangban vannak a korábbi adatokkal, a megszakított szórend aránya tagadó mondatokban 91%.

Egy forrás, a Bécsi kódex azonban eltért a többitől abban a tekintetben, hogy benne a fordított szórend van többségben (68%). Mivel a Münchener kódex adatait feldolgozva Hegedűs (2015) is azt figyelte meg, hogy a tagadó mondatokra a fordított szórend a jellemző, célszerűnek látszott megvizsgálni a huszita korpuszhoz tartozó harmadik forrást, az Apor-kódexet is.⁶ Ennek csak az a része köthető a huszita korpuszhoz, melyet a második kéz másolt (Szentgyörgyi 2014, Haader–Korompay 2014), s érdekes módon épp ez a rész volt az, amelyben szintén többségben volt a fordított szórend (86%). Ezzel szemben a harmadik kéz által másolt szakaszban – a vizsgálatban szereplő többi ómagyar kódexhez hasonlóan – a megszakított szórendű tagadás dominált (89%).

A középmagyar kori adatok forrása a Történeti magánéleti korpusz volt (<http://tmk.nytud.hu/>, Novák et al., kézirat).⁷ A megszakított szórendű tagmon-

⁵ Azaz a következő forrásokat: Bécsi kódex, Bod-kódex, Festetics-kódex, Guary-kódex, Jókai-kódex, Kazinczy-kódex, Könyvecse.

⁶ Ez a vizsgálat a legújabb szövegkiadás alapján, kézi gyűjtéssel történt.

⁷ Ez a korpusz nem csak középmagyar, hanem ómagyar kori adatokat is tartalmaz, de az igekötős lekérdezés időpontjában (2015.02.04) még csak középmagyar kori adatok szerepeltek benne

datok – az ómagyar kori kódexek többségéhez hasonlóan – ebben a korpuszban jelentős többségben voltak (87%); a korpusz két jellemző forrástípusa, a boszorkányperes jegyzőkönyvek (amelyek jellemzően jobbágyok tanúvallomásait tartalmazzák) és a levelek (amelyek a magasabb társadalmi státuszú nyelvhasználókhoz köthetők) közötti különbség elhanyagolható volt.⁸ Egy kisebb halmazon, a *meg* igekötőt tartalmazó mondatok között részletesebb vizsgálatot is végeztem. Ennek egyik célja az volt, hogy kiderüljön, a huszita kódexek esetében megfigyelt eloszlás jellemző-e bármelyik nyelvjárássra, de ilyen azok között a nyelvjárások között, amelyekből a korpusz nagyobb számú adatot tartalmazott, nem volt.

4. Adatgyűjtési módszerek

Jelen kutatás keretében először három igekötő előfordulásait vizsgáltam a Magyar történeti szövegtárban (http://clara.nytud.hu/mtsz/run.cgi/first_form, Sass 2017). Mivel ez a korpusz nem tartalmaz morfológiai elemzést, szóalakokra kerestem rá: első lépésben a *meg*, *el* és *fel* összes olyan előfordulására, amelyek vagy egyetlen közties szóalak után követik a tagadószót, vagy közvetlenül megelőzik azt. Ebből a lekérdezési módból az következik, hogy az alábbi vizsgálatokból kimaradtak az olyan tagadó mondatok, amelyekben a kérdéses igekötők valamelyik irányban távolabb kerültek az igétől. Feltételezhető azonban, hogy ezzel az eljárással csak igen csekély számú adat esik ki a vizsgálatból. Kalivoda (2016) a Magyar Nemzeti Szövegtárból, illetve a Pázmány Korpuszból gyűjtötte össze az igekötős ígét tartalmazó mondatokat, és ebben a hatalmas vizsgálati anyagban sem volt találat arra, hogy az itt vizsgált igekötők távolabb kerülnének az igétől, ha a finit ige bal oldalán állnak. Emellett ugyanezeknek az igekötőknek az esetében a finit ige jobb oldalán is 1% alatt van azoknak előfordulásoknak az aránya, melyekben az igekötő nem közvetlenül követi az ígét.⁹

Mivel a lekérdezések során különösen a *meg* és az *el* igekötőre igen nagyszámú adatot kaptam¹⁰, a feldolgozandó adatmennyiséget kénytelen voltam szűkíteni. Az egyik lehetőség az volt, hogy a találatokból készülő, meghatározott méretű véletlenszerű minta segítségével a korpusz által átfogott teljes időtartamot vizsgálom (1772–2010). Ehelyett azonban inkább azt az eljárást választottam, hogy az összes találatot feldolgoztam egy választott időpontig (1900-ig), mert így a későbbiekben az átfogó vizsgálat könnyen folytatható. Ezt a szűkített találati listát is tovább kellett azonban szűrni, hiszen jó néhány találat irreleváns

⁸ A jegyzőkönyvekben 88%, a levelekben 86% volt a megszakított szórend aránya.

⁹ Bár nem feltétlenül kivethető egy mai vizsgálat a 19. századra, a kérdéses igekötők grammatikalizációja jóval korábban lezajlott, tehát ilyen szempontból jelentősebb változásokra nem lehet számítani. Ha ugyanakkor bővíttem volna a keresést úgy, hogy a tagadott ige nagyobb környezetében keresek igekötőkre, az kezelhetetlen mennyiségű, főként irreleváns adatot eredményezhetett volna.

¹⁰ *meg nem*: 5762 találat, *nem ... meg*: 9978 találat, *el nem*: 3470 találat, *nem ... el*: 7045 találat, *fel nem*: 842 találat, *nem ... fel*: 1802 találat.

volt a jelen kutatás szempontjából. A szűrést a legnagyobb számú csoporton, a *meg* igekötőt tartalmazó tagadó mondatokon végeztem el, s ennek során kizártam azokat a találatokat, amelyekben:

- a) a tagadószó nem finit ige előtt állt (4);
- b) a mondat kérdő volt (5);
- c) az igekötő nem a tagadott finit igéhez tartozott (6);
- d) az adott mondatban a *meg* nem igekötő volt (7), vagy esetleg többféle értelmezést tett lehetővé.

- (4) Böltseknek, a' kik *meg nem gondolván*, hogy [...] (Mátyási József, 1792)
- (5) *Miért nem gondolja meg* (Héczei Dániel, 1790)
- (6) Gyöngyösi Murányi Venusát *meg nem birom kapni* (Arany János, 1847)
- (7) *Az meg* nem régi történet, hogy [...] (Tömörkény István, 1898)

Ezek után a megrostált adatokat évtizedekre bontva összesítettem, valamint kiszámoltam, hogy a megszakított szórendre, illetve a fordított szórendre gyűjtött találatok közül mekkora volt a vizsgálatba ténylegesen bevonható találatok aránya: az előbbieknél 79%, az utóbbiaknál 85%. A másik két igekötő esetében már nem végeztem el ezt a kézi szűrést, hanem csak azt vizsgáltam, hogy évtizedekre bontva hány találat van a kétféle szórendre. Az egyes értékeket megszoroztam a *meg* vizsgálata során kapott szorzókkal (a megszakított szórendű találatok esetén 0,79-cel, a fordított szórendű találatok esetében 0,85-tel), feltételezve, hogy arányaiban nem kerül elő több kérdő mondat, nem-finit ige és egyéb kizárandó típus a másik két igekötő esetében sem.

A vizsgálat második nagyobb egysége az igekötőszerűen viselkedő vonzatokra irányult. Ezeket azonban még a morfológiai elemzést is tartalmazó Történeti magánéleti korpuszban is nehezebb keresni, mint az igekötőket, hiszen a keresés során segítségül hívható morfológiai jegyek csak egy nagyon tág találati csoportot hoznak, amelyeknek igen nagy részét ki kellett zárni a kézi szűrés során. A TMK-ban így végül bizonyos tagadott igék (*ad, eszik, iszik, tesz, vesz*) alanyi ragozású alakjaira kerestem, és ezeket a találatokat szűrtem kézzel tovább részben az igekötőknél már alkalmazott kritériumok szerint, részben pedig azt figyelembe véve, hogy van-e egyáltalán bennük igekötőszerűen viselkedő vonzat. A Magyar történeti szövegtár esetében azonban figyelembe kellett venni azt is, hogy morfológiai elemzés híján csak szóalakokra lehet keresni, így olyan igéket volt célszerű választani a kereséshez, melyeknél a tőváltozatok nem nehezítik meg a keresést. Itt a keresőkérdés tehát a tagadószó

és az azt közvetlenül követő ige tövére történt a következő tövekkel: *ad, hagy, kap, kér, jut, tart*¹¹. Mivel egyik adatbázis esetében sem sikerült igazán hatékony keresőkérdést megfogalmazni, a kapott találatoknak csak kis része kerülhetett be végül a vizsgálatba.

A keresett igeik lehetséges vonzatai így meghatározták azt is, milyen típusú igemódosítók kerültek be az alábbi elemzésbe. Szerepel közöttük névelőtlen köznévvvel kifejezett tárgy (8) vagy egyéb vonzat (9), predikatív vonzat (10) és idiomaszerű egység (11) egyaránt. Lehet, hogy mindezeket az elemeket egy csoportba sorolni túlzott leegyszerűsítés, de az adatok részletesebb bontása a jelenlegi elemszámnál már vizsgálhatatlanul kicsi csoportokat eredményezett volna.

- (8) s affidálta az Fejedelmet, hogy ellenünk *hadat* nem ad. (Kár. 26., 1704)
- (9) Néha igen jó a' tyúkoknak, ha *füre* nem kaphatnak
(Némethy József, 1835)
- (10) az atya pedig megköszöné az ifju ajándékát, 's *elfogadhatónak* nem vélte
(Vajda Péter, 1839)
- (11) vagy talan aludtak hogy *eszre* nem vettek. (Bosz. 359., 1741)

5. Eredmények

5.1. Az igeekötők és az újmagyar kori változás

Az alábbi táblázat a *meg* igeekötő előfordulásait tartalmazza megszakított, illetve fordított szórendű tagadó mondatokban évtizedekre lebontva. Jól látszik, hogy az első három vizsgált évtizedben hasonlóak a fordított szórend előfordulási arányai, mint a vizsgálatba bevont ó- és középmagyar kori forrásokban, majd ezután növekedésnek indul a fordított szórendű tagadó mondatok aránya. A vizsgálat vége azonban nem esik egybe a változás feltételezhető végével, hiszen még az utolsó évtizedben is magasabb a megszakított szórend aránya, mint a mai magyarban. Erre ugyan célzott statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, de Kalivoda (2017) adatai beszédesek: az általa vizsgált 21,5 millió igeekötőt tartalmazó mondatból a finit ige bal oldalán közvetlenül az ige előtt áll az igeekötők 99,26%-a; azoknak az adatoknak az aránya, ahol egy szó áll az igeekötő és az ige között (ezek a következők lehetnek: *is, se, sem, ne, nem*), mindössze 0,74%.¹² A posztverbális igeekötők 99,9%-a közvetlenül vagy egy szónyi távolságban követik az igét, s posztverbális igeekötőt tartalmazó mondatok

¹¹ Jelölve természetesen azt, hogy a kérdéses igéket bármilyen további karakter követheti, így a találati listák tartalmazták a ragozott alakokat is.

¹² Ez 102768 találatot jelent, melyen osztozik fent listázott az öt elem, így a tagadószó is, míg a közvetlenül ige utáni 7,5 millió előfordulásnak 15,7%-a tagadó.

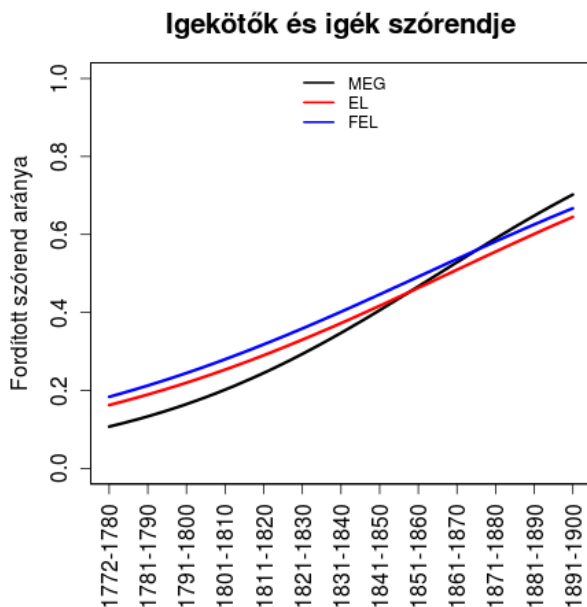
15,7%-a tagadó. Mindenképpen további vizsgálatot érdemel tehát, hogy nagyjából mikorra jelennek meg a mai arányok, azaz mikorra zárul le a változás.

dátum	megszakított (db)	százalék	fordított (db)	százalék	összesen
1772-1780	57	0,81	13	0,19	70
1781-1790	201	0,91	21	0,09	222
1791-1800	333	0,91	31	0,09	364
1801-1810	205	0,77	61	0,23	266
1811-1820	170	0,76	54	0,24	224
1821-1830	212	0,77	62	0,23	274
1831-1840	182	0,61	116	0,39	298
1841-1850	407	0,53	358	0,47	765
1851-1860	198	0,49	210	0,51	408
1861-1870	174	0,46	204	0,54	378
1871-1880	154	0,41	225	0,59	379
1881-1890	153	0,39	243	0,61	396
1891-1900	133	0,37	224	0,63	357

Az alábbi grafikon a három igeikötő változását mutatja a vizsgált időszak során.¹³ Jól látszik, hogy a három görbe között nincs lényeges eltérés: a *meg* ugyan kicsit meredekebb vonalban emelkedik,¹⁴ de az inflexiós pont, azaz az a pont, amelytől kezdve az innovatív szerkezet többségben van, mindhárom igeikötő esetében ugyanabba az időszakba esik (1851-1860). Emellett a két másik vizsgált igeikötő is azt mutatja, hogy az arányok változása még nem zárult le a századfordulón.

¹³ A 1. és 2. számú ábrát Máty Katalin készítette, és ugyancsak neki köszönhetem az adatok statisztikai értékelését is.

¹⁴ *Meg*: $m=0.2481$, *el* $m=0.1864$, *fel* $m=0.1823$

5.2. Az igekötőszerűen viselkedő vonzatok

A Történeti magánéleti korpuszban végzett keresés eredményeként kapott tagadó mondatok átválogatása után¹⁵ végül csak az 1696-1766 közötti időszakból maradt nagyobb számú vizsgálható adat. Ez a szám sem akkora (összesen 108), hogy érdemes lenne évtizedekre lebontani az előfordulásokat, de az egész csoportot tekintve ezek közül 25% a fordított szórendű adatok előfordulása. Arányaiban magasabb tehát az innovatív szórend részesedése, mint az igekötős mondatok esetén ugyanebben a korpuszban (a fordított szórendű mondatok aránya az igekötőknél 13% volt), de az igemódosítóknak ennél a két típusánál mindenesetre egyaránt domináns a megszakított szórend.¹⁶

Érdeemes azt is megemlíteni, hogy a tagadott ige előtt megjelenő pusztán névszó nem feltétlenül van közvetlenül a tagadott ige előtt; megjelenhet távolabb is.

- (12) Leveleidet Szívem, vettem, de *választ* hirtelen *nem adhattam*,
(Kár. 88, 1766)

¹⁵ Ennek szempontrendszerét a 4. sz. szakasz tartalmazza részletesen.

¹⁶ Ezt azért érdemes kiemelni, mert korábban vizsgáltam a tagadó mondatban előforduló névszói-igei állományokat is, és ezeknek az esetében például majdnem azonos volt a megszakított és a fordított szórend aránya a TMK-ban (41,8% és 40,6%), illetve volt egy harmadik szórendi típus is (tagadószó-névszó-kopula), melynek szintén nem elhanyagolható a részesedése (17,6%).

- (13) mindenkor Kas Andrásné okozta, hogy az bocsátotta reá az nyaválát azért hogy *Buzát* kérésére *nem adott*. (Bosz. 284, 1742)
- (14) Jol lehet Boros Jánosné *czérnát* néki *nem adot*, mind azon által csak hamar megh betegedet Pálffi Pál (Bosz. 420, 1743)
- (15) eő az által megh szabadul, mert *törvént* reá *nem tehetnek*
(Bosz. 433, 1751)

A jelenség szintaktikai magyarázata egyelőre még várat magára, de az jól látható, hogy ebből a szempontból a névszói igemódosítók másképp viselkednek a középmagyar korban, mint az igeekötők. Az igeekötőt tartalmazó olyan tagadó mondatokban, melyekben a mondat ige előtti szakaszában van az igeekötő, az szinte kivétel nélkül közvetlenül a tagadószó előtt áll. A névelőtlen vonzatoknál jóval nagyobb számú találatot tartalmazó listában¹⁷ mindössze öt olyan előfordulás található, ahol az igeekötőt nem csak a tagadószó választja el az igétől.¹⁸ Kettőben (16-17) ezek közül az *is* áll még az igeekötő és a tagadó ige között (ez a két találat ugyanattól a személytől származik), háromban (18-20) pedig kérdéses, hogy az adott szóalak igeekötőként vagy direkcionális vonzatként értelmezhető-e. Ez utóbbiak közül két esetben (18, 20) a kérdéses elem feltehetően nem is igemódosítói pozícióban van, hanem kontrasztív topik, s ugyanez magyarázhatja a (12)-es példa szórendjét is, a többi esetben (13-15) azonban a kontextus nem utal arra, hogy a nem-igemódosítói pozícióban lévő elem valamivel szembe lenne állítva.

- (16) varom azért a' Mltgos Ur consolatioval tellyes választat mellyet ha *megis nem nyerhetek* az üdőbol nem sokára ki kopom. (Peregr. I. 80., 1718.)
- (17) En szivesen várnám Mltgos Ur az alkalmatossagot hogy az Urfi irant a' Mltgos Urnak valamit szolgálhatnék melly rajtam *elis nem mulnék* hogyha az Urfi ide fel érne engemet. (Peregr. I. 82, 1718)

¹⁷ A keresés 2067 találatot eredményezett a TMK-ból, de ezeknek egy része nem vehető figyelembe a vizsgálat szempontjából (l. alább), más találatokban viszont több vizsgálható szerkezet is volt, tehát ez a szám mégis tekinthető viszonyítási alapnak.

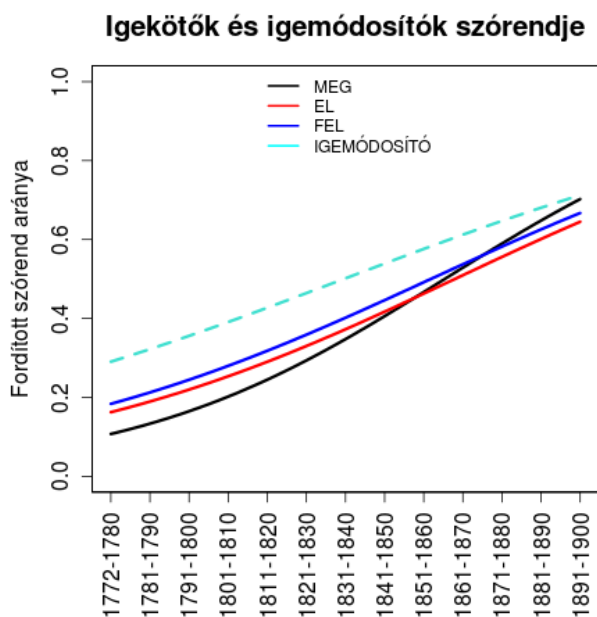
¹⁸ Azokat az eseteket, amelyek a vizsgálat szempontjából nem relevánsak, természetesen nem értve ide. Ilyen például, amikor az igeekötő nem a ragozott igéhez, hanem az annak vonzataként megjelenő főnévi igenévhez tartozik. Ebben az esetben kétféle megoldás is megfigyelhető: vagy csak az igeekötő kerül a tagadott ige elé (*hogy az Buzáját el nem akarta vinni* (Bosz. 26, 1715)), vagy pedig maga az igeekötős főnévi igenév (*de az magaménak hasznát, másnak el venni nem is engedem* (Bosz. 178, 1745)). Emellett azokat az eseteket is ki kellett zárni, amikor az igeekötő egy melléknévi igenévhez tartozik, például: *hogy meg irt Pásztornének nem akarván sőt adni* (Bosz. 208, 1713).

- (18) Én mint megirtam Szivem, ha szintén szabadulok is innet, *haza* ezen holnapban *nem mehetnek*. (Kár. 223, 1721)
- (19) Mely cselekedeteiért *ide föl* soha *nem is gyühet*, (Bosz. 270, 1732)
- (20) azt felelt az orvos, más hóva ell mennék, de *oda* éppen *nem megyek*, mert ott mindenfelé tűz vagion, magamis meg égnék, (Bosz. 218, 1729)

Az alábbi táblázat a tagadó mondatokban megjelenő névelőtlen vonzatok előfordulásait tartalmazza aszerint csoportosítva, hogy az ige előtt vagy az ige után állnak-e; az adatok forrása a Magyar nemzeti szövegtár.

	megszakított		fordított		összesen
1772-1780	9	0,75	3	0,25	12
1781-1790	30	0,57	23	0,43	53
1791-1800	35	0,58	25	0,42	60
1801-1810	18	0,62	11	0,38	29
1811-1820	20	0,56	16	0,44	36
1821-1830	18	0,78	5	0,22	23
1831-1840	22	0,47	25	0,53	47
1841-1850	77	0,60	51	0,40	128
1851-1860	29	0,45	36	0,55	65
1861-1870	17	0,26	49	0,74	66
1871-1880	19	0,33	38	0,67	57
1881-1890	19	0,26	54	0,74	73
1891-1900	15	0,27	41	0,73	56
	328		377		705

Bár a táblázatban az induló arányok (75% a megszakított szórend részesedése, 25% a fordított szórendé) éppúgy pontosan megfelelnek a TMK-ból gyűjtött adatok esetében megfigyelhető arányoknak, mint az igekötők esetében, az évtizedenkénti megoszlások egymáshoz viszonyítva jelentősebb eltéréseket mutatnak. Ez minden bizonnyal összefügghet azzal is, hogy lényegesen kevesebb az adat, mint az igekötőknél. Az alábbi ábrában együtt látható az az egyenes, amely a fenti adatokra illeszkedik, és az a három másik, amely a vizsgált igekötők tagadó mondatbeli helyzetét mutatja.

Látszik, hogy a fordított szórend tényerése más ütemben zajlik a névelőtlen vonzatok között, mint az igekötőknél: a változás kezdeti szakaszában gyakrabban található fordított szórendű tagadás a pusztán névszói igemódosítók körében, ugyanakkor magának a változásnak a tempója lassabb, ennek köszönhetően az utolsó vizsgált évtizedre közel összeérnek a görbék.

6. Stabil variáció és versengő nyelvtanok

Kroch (1989) szerint Osgood és Sebeok (1954) írta le először azt a feltételezést, hogy a nyelvi változások jellegzetes S alakú görbét követnek, azaz egy lassú kezdeti időszakot egy jellegzetes, meredekebb, azaz gyorsabb tempót tükröző felívelés követ, majd a változás záró szakaszában újra lassulás figyelhető meg. Ezt a mások által is bemutatott elképzelést Kroch (i.m.) a logisztikus függvény segítségével írja le. A változatok arányait ábrázoló adatpontokra ennek segítségével egy görbe illeszthető, melynek meredeksége kiszámolható. A konstansráta-hipotézis azt mondja ki, hogy „A szintaktikai változások időbeli lefolyását szorosan korlátozza a változó nyelv nyelvtana. [...] amikor egy nyelvtani változat átveszi a helyét egy másiknak, amellyel különböző kontextusokban versengett, a helyettesítés üteme [...] minden kontextusban azonos. A kontextusok különbözhetnek egymástól a tekintetben, hogy egy adott időpontban mennyire kedveznek a terjedő formának, de abban nem különböznek, hogy milyen mértékben terjed az adott forma” (Kroch 1989: 2). A változás folyamatát illusztráló adatpontokra illesztett görbe meredeksége a változás tempóját tükrözi; ha több olyan részterületen figyelhető meg változás,

amelyek összefüggésben vannak egymással, akkor ezeknek a változásoknak az üteme, tehát a görbék meredeksége azonos.

A konstansráta-hipotézis háttérében a versengő nyelvtanok elmélete áll (Kroch 1989, 1994). Kroch azt a megközelítést követi, hogy a nyelvek közötti szintaktikai variáció valójában a (tágon értelmezett) szókészlet tulajdonságaira vezethető vissza, a lexikális és a funkcionális elemek tulajdonságai ugyanis egyaránt nyelvspecifikusak. S hasonlóan ahhoz, ahogy a morfológiában nem megengedettek az egymástól funkcionálisan nem különböző változatok (a dublettek tilalma), a szintaktikai funkciókat betöltő elemek sem élhetnek tartósan egymás mellett funkcionális különbség nélkül. A nyelvelsajátítás során Kroch feltételezése szerint mindig egy változat rögzül, majd az annak megfelelő egyéb változatok később megjelenhetnek ugyan a nyelvhasználatban, de ezek a formák a beszélő számára szociolingvisztikailag vagy stilsztikailag jelöltebbek (pl. más regiszterben érzi őket megfelelőnek), és használatukat is ezek a tényezők befolyásolják. Ha azonban a funkcionális különbség két forma között megszűnik, a formák – a dublettek tilalma miatt – versengeni kezdenek, s közülük az egyik kiszorítja a másikat.

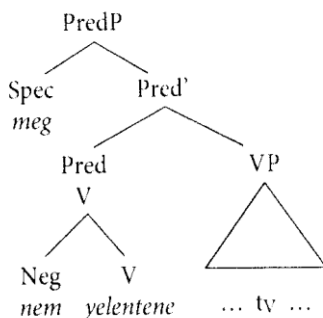
A fentiekben a tagadó mondatok történetét vizsgáltam két igemódosító-típus segítségével. Az adatokból a jellegzetes S-görbe egyelőre nem rajzolódik ki, de ennek több oka is lehet. Egyrészt az ó- és középmagyar kori stabil megoszlás, valamint a mai megoszlás ismeretében egyértelmű, hogy épp a változás egy kritikus szakasza hiányzik még az illesztéshez: az az időszak, melynek során az innovatív szórend az 1900-ra kirajzolódó 60-75%-os megoszlásról elérte a mai magyarra jellemző arányokat. Másrészt az is elgondolkodtató, hogy a Kroch által (2005: 21) leírt változás az angolban (az igemozgatás visszaszorulása, és ezzel összefüggésben a *do* használatának, ill. bizonyos egyéb szórendi mintáknak a terjedése), úgy tűnik, gyorsabban zajlott le: az innovatív mintát tükröző változat 10% alatti előfordulása mintegy száz év alatt fordult át 80% körüli értékre, a változás által kirajzolt S-görbe felívelő szakasza meredekebb.¹⁹ Eddig azonban nem esett szó arról, hogy a magyarban a kétféle szórendi minta milyen szerkezeteket képvisel, és milyen viszonyban vannak egymással a változatok, pedig ezek a kérdések a változás lefolyásának értelmezését is befolyásolják.

A megszakított szórendű tagadásról É. Kiss (2014: 46-53) azt feltételezi, hogy a tagadószó ebben az esetben csatolódik az igéhez abban a frázisban, melynek feje az ige, specifikálójában pedig az igemódosító van (21). A fordított szórendű változatot ebből úgy vezeti le, hogy ugyanerre a frázisra ráépül a

¹⁹ Kroch maga azt fogalmazza meg, hogy az egy változási folyamathoz társítható görbék meredeksége azonos, ilyen szempontból természetesen irreleváns, hogyan viszonyul a fenti adatsor Kroch adataihoz. Véleményem szerint azonban az is érdekes kérdés lehet, hogy várható-e az, hogy különböző, de feltehetően egyaránt a nyelvtanok versengéséből következő változási folyamatoknál közel azonos legyen a változás terjedési sebessége, vagy pedig ez a megjósolhatatlan külső tényezők miatt irreleváns kérdés.

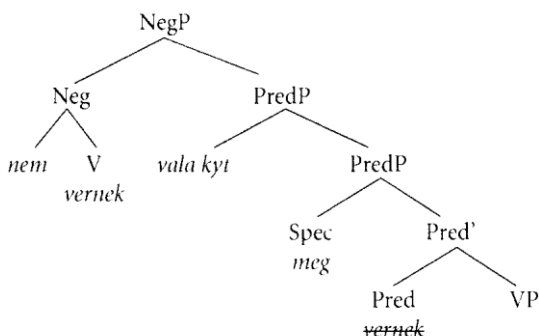
tagadó frázis, s ebbe mozog a tagadószó és az ige együttese (22); ez az igemozgatás az, ami a tagadó mondatok esetében nyelvtörténeti szempontból innováció.²⁰

(21)

(É. Kiss 2014: 48)

(22)

(É. Kiss 2014: 49)

Az igemozgatást leggyakrabban az váltotta ki É. Kiss szerint, ha nem volt tagadó névmás a tagmondat elején, amely jelölte volna a tagadás hatókörét. Ezekben az esetekben így a tagadószó+ige egység együtt mozgott a tagadó frázisba, míg azokban a mondatokban, ahol a mozgatás a tagadó névmás jelenléte miatt kevésbé volt jellemző, a tagadószó és a tagadó frázis kapcsolata más módon jött létre (a tagadó frázis feje és a tagadószó közötti egyeztetéssel). Ahogy fokozatosan szorult vissza a megszakított szórend (azaz amikor a csatolt tagadószó+ige együttes nem mozgott a tagadó frázisba), és vált egyre gyakoribbá a két elem együttes mozgatásával előálló tagadó szórend, a szerkezet átértelmeződött úgy, hogy a tagadószó immár nem az igével együttes mozgatással jutott a tagadó frázisba, hanem eleve ott került be a mondat-szerkezetbe, és onnan váltotta ki az ige mozgatását.

²⁰Mint ahogy magának a tagadó frázisnak a megjelenése is.

A változás tehát három jelentősebb mozzanatból áll: a) a tagadó projekció és az ide történő igemozgatás lehetőségének megjelenéséből; b) a tagadószó+ige együttes mozgatásának gyakoribbá válásából; c) az arányváltozás következtében bekövetkező szerkezeti újraértelmezésből (igéhez csatolt tagadószó → közvetlenül a tagadó frázisba beillesztett tagadószó).

A kérdés az, hogyan illeszthető ebbe a levezetésbe a kétféle változat négy évszázadon keresztül megfigyelhető egymás mellett élése, melynek során még stabil megoszlást mutatnak, és hogy az ennek során marginális változatként jelentkező fordított szórendű megoldás vajon melyik szerkezetet tükrözi (csatolt tagadószó+ige mozgatása, ill. eleve a tagadó frázisba való beillesztés és igemozgatás). A stabil variáció jelensége általános megközelítésben is több problémát vet fel: a különböző nyelvészeti iskolák jellegzetesen különböznek abban a tekintetben, hogy nyelvhasználónak azt a tudását, amely alapján a változatokat használja, a kompetencia részének tekintik-e (I. King 2012).

A Kroch-féle megközelítés alapján, és az É. Kiss által adott levezetésre támaszkodva a következőképpen lehet a tagadó szórendi mintákban a stabil variáció és a változás időszakát levezetni. Az a két változat, amelyek közül a fiatalabbikhoz feltehetően elég korán társult olyan speciális funkció, hogy évszázadokon át nincs közöttük versengés és ebből következően nincs változás az előfordulási arányaikban, a csatolásos tagadás mozgatott és mozgatás nélküli verziója; kettejük közül természetesen a mozgatásos változat az innováció. Nem kételkedve abban, hogy a tagadó névmásnak lehetett szerepe a kétféle szerkezet közötti választásban, mindenképpen további tényezőket is kell keresni, amelyek a stabil eloszlás háttérében állhattak, tekintettel arra, milyen széles körű volt a megszakított szórend használata tagadó névmások nélkül is.

A stabil megoszlás a 19. század során felborult, de az innovatív változat terjedését akkor lehet csak pontosabban megfigyelni, ha az adatok elemzése során szerepet játszanak majd a változást feltehetően befolyásoló grammatikai és szociolingvisztikai tényezők. Tekintettel arra, hogy a Magyar történeti szövegtárban lévő szövegek szociolingvisztikai és nyelvjárási tényezők vizsgálatát nem teszik lehetővé, a továbbiakban első lépésben a grammatikai tényezők vizsgálatára lehet majd elsősorban összpontosítani. Mindenképpen érdemes lesz például szétválasztani a tagadó mondatokat aszerint, hogy azok főmondatok-e vagy alárendelt mondatok, hiszen várható, hogy az utóbbiakban később kezd el terjedni az innovatív típus. Ha sikerül megfelelően elkülöníteni a grammatikai kontextusokat, elképzelhető, hogy ezeket külön-külön vizsgálva változik az a kép is, amit az adatok alapján a változások üteméről nyerni lehet, s egyben lehetővé válik az is, hogy a különböző kontextusokban zajló változások üteme összehasonlítható legyen.

Továbbra is kérdés azonban, hogy mi az arányok radikális megváltozásának az oka. Elképzelhető, hogy a tagadó mondatokhoz kapcsolódó második innováció ehhez a változási folyamathoz köthető: ahhoz, hogy a tagadószó másképp kerül a szerkezetbe, nem az igéhez történő csatolással, hanem egy

önálló funkcionális csomópontba való beillesztéssel. S ennél a lépésnél érdemes ismét kitérni a nyelvi változásokat leíró modellekre.

Kroch (2005) amellett érvel, hogy erősen vitatható a változási folyamatoknak az a megközelítése, mely szerint a változást megtestesítő reanalízis oka egy feltételezett, de nem minden esetben bizonyított, illetve magyarázott arányeltolódás (drift). Ennek klasszikus példája az óangol OV > VO változás olyan levezetése, mely szerint a szórendi változás annak a következménye lenne, hogy az SOV nyelvtanú nyelvhasználók valamilyen ismeretlen oknál fogva egyre gyakrabban mozgatták jobbra a mondat bizonyos összetevőit. Ez a gyakoriság egyszer csak elért egy olyan határt, amelynél a nyelvsajátítók újabb generációja átértelmezte az eredetileg mozgatással előálló VO szórendet alapszórendnek. Ezzel kapcsolatban Kroch két kérdést tesz fel:

- a) Ha a gyakorisági megoszlás a nyelvi kompetencia része, amelyet a gyerekek a nyelvsajátítás során megtanulnak, akkor mi magyarázhatja, hogy generációkon át, a stabilitás időszakában jól tanulják meg az arányokat, majd egyszer csak az arányok felborulnak?
- b) Ha a gyakorisági adatok nyelven kívüli, külső tényezőkből következnek, akkor miért válnak egyszer csak instabillá ezek a tényezők?

Idézett cikkében Kroch egyrészt azt bizonyítja, hogy az egyértelműen innovatív változat (azaz amely nem magyarázható olyan, potenciálisan kétértelmű formának, amely még a régi nyelvtan alapján áll elő valamilyen módon, de az innovatív nyelvtan szerint is elemezhető) már a változások korai szakaszában megjelenik. Erre utal például az SVO szórendhez köthető ige-igekötő szórend megléte az angolban már a változás kezdeti időszakában, amely nem vezethető le a nehéz főnévi csoportok mozgatásával, azaz egy SOV-nyelvtanban meglévő opcionális művelet segítségével. Másrészt rámutat arra, hogy az extrapozíció gyakoribbá válását, azaz az arányeltolódásra épülő reanalízist az adatok éppenséggel cáfolják. Az innovatív változatok megjelenését Kroch ezért nem az arányeltolódásra ráépülő reanalízis következményének tartja, hanem úgy véli, éppen az innovatív változat megjelenése miatt indul meg a régi és az új nyelvten versengése és az ezt tükröző arányeltolódást.

Magának az innovatív változatnak a megjelenését pedig Kroch a nyelvsajátítás természetével, az ahhoz elválaszthatatlanul kapcsolódó hibalehetőségekkel, azaz a tökéletlen nyelvátadással (imperfect transmission) magyarázza. „Hibák”, azaz egy más típusú nyelvten elsajátítása ugyanis mind az anyanyelv-elsajátítás, mind pedig a később történő második nyelv/nyelvváltozat elsajátítása során előfordulhatnak. Ezeknek a félretanulásoknak (mislearning) eredményeként jelennek meg a versengő nyelvtenok, s így tehát a változatok megoszlásának változása mögött már a változás kezdeti szakaszától kezdve a nyelvtenok versengése áll.

Visszatérve a fent bemutatott változásra, bármi legyen is a megszakított és a fordított szórend közötti funkcionális különbség, és bármilyen státuszt

tulajdonítsunk is az aránymegoszlásnak (kompetencia része / nyelven kívüli tényezők lenyomata), az adatok nem mutatnak fokozatos, az innovatív változat lassú térnyerését mutató arányeltolódást. Elképzelhetőnek tartom tehát, hogy a változás harmadik lépése, azaz a fordított szórendű minta szerkezeti újraértelmezése a 19. századi arányeltolódási folyamat kezdeti lépése volt, nem pedig az arányeltolódás következménye. A drift-modelltől való eltéréssel viszont magyarázatlanul marad magának a változásnak az oka: az, hogy mi válthatta ki a reanalízist.

Erre a kérdésre a dolgozat egyelőre nem tud választ adni, csak egy feltételezés megfogalmazására korlátozódhat. A 19. század során jellemző folyamat volt a magyarosodás (részben a reformkori mozgalomnak, részben az urbanizációnak eredményeként), azaz hogy más anyanyelvűek felnőttként elsajátították a magyar nyelvet, illetve gyermekeiket tudatosan kétnyelvű nevelésben részesítették (l. pl. Géra – Szécsi 2016). Megemlíthető az is, hogy a mozgatóssal, valamint a (reanalízis következtében) közvetlen beillesztéssel levezethető változatok közül az utóbbi a Roberts és Roussou (2003) által alkalmazott grammatikalizációs megközelítés szerint egy könnyebben tanulható, jelöletlenebb megoldás. Így a két tényező (egy grammatikailag jelöletlenebb változat térnyerése és a nyelvváltásból következő nagyobb esély a Kroch által lehetséges változásoként számon tartott félretanulásra) összefügghet. A kérdés vizsgálatához azonban elengedhetetlenül szükséges lenne egy szociolingvisztikai információkat is tartalmazó nyelvi adatbázis összeállítása.

7. Kitekintés az igemódosítók kapcsán

A mai magyarban igemódosítóként számon tartott elemek kezdetben nem alkottak egységes kategóriát. Mint arra Hegedűs (2015) rámutatott, az ómagyar kori forrásokban az igekötőkre voltak leginkább jellemzőek az igemódosítói tulajdonságok, s ez következik is abból, hogy feltehetően maga az igemódosítói pozíció is az igekötők grammatikalizációjának következtében alakult ki. Korábban a névszói-igei állítmányok és az igekötők szórendi mintáit vettem össze az Ómagyar korpuszból és a Történeti magánéleti korpuszból nyert adatok alapján, jelen vizsgálat során pedig bizonyos igekötőket és egyéb, ma igemódosítóként számon tartott elemeket hasonlítottam össze a Történeti magánéleti korpusz, illetve a Magyar nemzeti szövegtár segítségével. Mindkét vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a három kategória között vannak különbségek. A Történeti magánéleti korpuszból nyert, így döntő többségében középmagyar kori adatok alapján mindhárom kategória össze is hasonlítható. Tagadó mondatokban az igekötőkre jellemző a leginkább a megszakított szórend. A második kategória elemei (predikatív vonzatok, köznévi vonzatok, idiómaszerű egységek) egyrészt valamivel nagyobb arányban jelennek meg fordított szórenddel, azaz az ige mögött a tagadó mondatokban, másrészt, ha az ige előtt állnak, akkor sem feltétlenül az igemódosítói pozícióban találhatók, azaz a tagadószó+ige egységet közvetlenül megelőző helyen. A harmadik kategóriára, azaz a névszói-igei állítmányok névszói részére pedig egyrészt még

inkább jellemző az ige mögötti előfordulás, másrészt esetükben van egy harmadik szórendi minta is a tagadó mondatokban.

Természetesen minél több adaton alapul egy vizsgálat, annál megbízhatóbb, és a bővítés lehetőségei a jelen esetben szinte korlátlanok, főként ami az igencsak forrásgazdag közép- és újmagyar kort illeti. A változás folyamatának vizsgálatát a továbbiakban mindenképpen érdemes egyrészt finomhangolni (legalább a megfelelő grammatikai kontextusokat szétválasztani, illetve a későbbiekben megpróbálni különböző nyelvjárási szövegeket is bevonni a vizsgálatba), másrészt a keresési módszer finomításával többféle igemódosító ígét bevonni, harmadrészt pedig a többi igemódosító típusot (elsősorban a névszói-igei állítmányt, valamint a vonzatként megjelenő főnévi igenevet) is megnézni a 19. században. Mindenesetre a fenti ábra, melyben az eltérő kiindulópontonról induló, eltérő meredekségű, eléggé egyenes görbék végül találkoznak, megenged egy feltételezést, amelyet a további kutatások során tesztelni lehet. A tagadószó reanalízise az igemódosítók típusától függetlenül történt. A változási folyamat végére viszont – a jelenleg elérhető adatok alapján – úgy tűnik, egy környezetben, a tagadó mondatokban eltűntek a típusok közötti különbségek, ekkor ugyanis immár azonos arányban jelentek meg a különböző típusok az ige mögött. A típusoknak a tagadó mondatokban megfigyelhető egységesülése pedig visszahathatott magára az igemódosító kategória alakulására egyéb grammatikai környezetekben is.

Hivatkozások

- É. Kiss Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 79–178.
- É. Kiss Katalin 2014. The evolution of functional left peripheries in the Hungarian sentence. In: É. Kiss, Katalin (ed): *The evolution of functional left peripheries in Hungarian syntax*. Oxford University Press. Oxford. 9–55.
- Géra Eleonóra–Szécsi Noémi 2015. *A budapesti úrinő magánélete (1860-1914)*. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Gugán Katalin 2015. És mégis: mozog? Tagadás és igemódosítók az ómagyarban és a középmagyarban. In: Kenesei István–É. Kiss Katalin (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVII: Diakrón mondattani kutatások*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 153–178.
- Haader Lea–Korompay Klára 2014. A kódex scriptorai és helyesírásuk. In: *Apor-kódex*. Közzéteszi Haader Lea, Korompay Klára, Szentgyörgyi Rudolf. Székely Nemzeti Múzeum–Országos Széchényi Könyvtár–ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. Budapest. 61–80.

- Hegedűs Veronika 2015. A predikátummozgatás megszilárdulása: Az ige-igekötő szórend és igemódosítók az ómagyarban. In: Kenesei István – É. Kiss Katalin (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVII: Diakrón mondattani kutatások*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 179–200.
- Kalivoda Ágnes 2016. *A magyar igei komplexumok vizsgálata*. Szakdolgozat. https://github.com/kagnes/hungarian_verbal_complex
- Kalivoda Ágnes 2017/kézirat. *Az igekötős igei szintaxisa korpuszvezérelt megközelítésben*.
- Klemm Antal 1928–1942. *Magyar történeti mondattan*. MTA. Budapest.
- King, Ruth 2013. Morphosyntactic variation. In: Bayley, Richard–Cameron, Richard–Lucas, Ceil (szerk.): *The Oxford Handbook of Sociolinguistics*. Oxford University Press. Oxford.
- Klemm Antal 1928–1942. *Magyar történeti mondattan*. MTA. Budapest.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 299–528.
- Kroch, Anthony 1989. Reflexes of grammar in patterns of language change. ftp://babel.ling.upenn.edu/papers/faculty/tony_kroch/papers/reflexes.pdf
- Kroch, Anthony 1994. Morphosyntactic variation. <http://www.ling.upenn.edu/~kroch/online-frame.html>
- Kroch, Anthony S. 2005. Modeling language change and language acquisition. ftp://babel.ling.upenn.edu/papers/faculty/tony_kroch/papers/lsa-forum.pdf
- Lightfoot, David 1991. *How to set parameters: Arguments from language change*. MIT Press. Cambridge, Massachusetts.
- Lightfoot, David 2006. *How new languages emerge*. CUP. Cambridge.
- Molecz Béla 1900. *A magyar szórend történeti fejlődése*. Budapest.
- Novák Attila–Gugán Katalin–Varga Mónika–Dömötör Adrienne, kézirat. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence <http://www.nytud.hu/oszt/nyelvtort/projektbemutato.pdf>
- Roberts, Ian–Roussou, Anna 2003. *Syntactic change: A minimalist approach to grammaticalization*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Sass Bálint 2017[megjelenés alatt]. Keresés korpuszban: a kibővített Magyar történeti szövegtár új keresőfelülete. In: Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged.
- Simon Eszter–Sass Bálint 2012. Nyelvtudomány és kulturális örökség, avagy korpuszépítés ómagyar kódexekből. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV*: 243–264.
- Szentgyörgyi Rudolf 2014. *Az Apor-kódex zsolnároskönyve és liturgikus szövegei*. *Apor-kódex*. Közzéteszi Haader Lea, Korompay Klára, Szentgyörgyi Rudolf. Székely Nemzeti Múzeum–Országos Széchényi Könyvtár–ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. Budapest. 31–57.

Wacha Balázs 1995. A mondat aktuális tagolása. A mondat szórendje. In: Benkő Loránd (főszerk.), Rác Endre (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor: Mondattan, szöveggrammatika*. 121-209.

Gugán Katalin
MTA Nyelvtudományi Intézet
Finnugor és Nyelvtörténeti Osztály
gugan@nytud.hu